

جستارهایی دربارهٔ

فلسفه و ادبیات

دکتر سیمین مجتهدی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۷

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، صندوق پستی ۶۴۱۹-۱۴۱۵۵، تلفن: ۳-۸۸۰۴۶۸۹۱، فکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

جستارهایی درباره فلسفه و ادبیات

تألیف: دکتر کریم مجتهدی

مدیر انتشارات: ناصر زعفرانچی

حروف‌نگار و صفحه‌آرا: معصومه دلداردیل

مسئول فنی: عرفان بهار دوست

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی زارع

چاپ اول: ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

پخش: پ ر صحافی: فرشویه

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

سرشناسه: مجتهدی، کریم، ۱۳۰۹ -

Mujtahidi, Karim

عنوان و نام پدیدآور: جستارهایی درباره فلسفه و ادبیات / کریم مجتهدی

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۷۰۲ ص.

شابک: 978-622-6304-11-5

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: فلسفه در ادبیات

موضوع: Philosophy in literature

موضوع: ادبیات — فلسفه

موضوع: Literature -- Philosophy

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

شناسه افزوده: Research Institute for Humanities and Cultural Studies

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ج ۴/۳ PN۴۹/۳

رده بندی دیویی: ۸۰۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۱۳۵۸۴

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
۳۳	قسمت اول
۳۵	ریشه‌های تفکر فلسفی در یونان باستان
۴۳	تغییرات عمده که از سال ۴۵۰ قبل از میلاد در آن شروع شده است
۴۶	افلاطون و شعر
۴۸	اورفئوس و سنت شاعری در یونان
۵۲	پیدایش فلسفه
۵۳	افلاطون و هومر
۵۶	رساله/یون
۶۰	جنبه فلسفی محاوره/یون
۶۱	رساله فدیروس
۶۳	۱- عشق و زیبایی
۶۷	۲- خطاب، نقد فعالیت نوشتاری و ترویج تعلیمات شفاهی
۷۰	۳- اصالت محاوره فدیروس
۷۲	نکاتی از رساله جمهوری
۷۴	نظرات افلاطون درباره هومر و شاعران در دفتر دهم رساله جمهوری
۸۱	افلاطون و سنت دینی یونانیان
۸۷	ارسطو و شعر
۸۸	مختصری درباره زندگی، آثار و افکار ارسطو
۹۲	شعر بر حسب نظر ارسطو

۹۳		محتوای رساله درباره شعر
۱۰۴		درباره شعر و مراحل شناخت آن
۱۰۵		درباره شعر ارسطو نزد مسلمین
۱۰۶		مختصری از نظرات کاپلستون درباره شعر ارسطو
۱۰۹		نظر نگارنده درباره رساله شعر ارسطو
۱۱۸		توضیحات لازم تاریخی
۱۳۱		مقایسه نحوه آشنایی غربیان با متن درباره شعر ارسطو، با نحوه آشنایی مسلمانان با همان متن
۱۴۱		کندی
۱۵۱		فارابی، فلاسفه و شعر
۱۶۴		۱- مقال فی توشین صناعة الشعرا
۱۷۱		۲- نوشته دوم تحت عنوان کتاب الشعر
۱۷۶		ابن سینا، فلسفه ادبیات
۱۸۶		نظریه شعر ارسطو و ابن سینا
۱۹۴		نظر عبدالرحمن بدوی درباره فن شعر ابن سینا
۲۱۲		نظر خواجه نصیرالدین طوسی درباره شعر
۲۱۴		شعر از نظرگاه خواجه نصیر
۲۲۱		حکایات تمثیلی ابن سینا
۲۲۳		حی بن یقظان
۲۳۰		رسالة الطیر بوعلی سینا
۲۳۶		پسگفتار
۲۳۹		سلامان و ابسال
۲۴۷		حکایت سلامان و ابسال به روایت جامی
۲۵۵		تأملی در محتوای منظومه سلامان و ابسال جامی
۲۶۱		تفسیر حکایت رمزی سلامان و ابسال به سبک جدید
۲۶۹		سلامان و ابسال منسوب به ابن سینا و ادبیات مقایسه‌ای
۲۷۰		داستان سیاوش
۲۷۶		مختصری درباره ادبیات مقایسه‌ای
۲۸۲		پیوست: شرحی کهن بر قصیده عینیه ابن سینا
۲۹۷		قسمت دوم

۲۹۹	آشنایی با نکات لازم برای ورود به بحث‌های قسمت دوم این کتاب
۳۰۱	الف: کلیاتی درباره «پروتستانتیسم»
۳۰۳	ب: ریشه اصلاحات
۳۰۳	علل بنیادی:
۳۰۴	علل تاریخی
۳۰۵	ج: شروع مبارزه
۳۰۷	د: پیچیدگی اوضاع
۳۰۹	اندکی درباره فرقه یسوعیان
۳۱۲	مختصری درباره انییس لایولا، بنیانگذار فرقه یسوعیان
۳۱۴	آفریقا
۳۱۵	آسیا و چین
۳۱۵	یسوعیان و علوم
۳۱۷	مبلغان یسوعی در آمریکا، یازده و رزیل
۳۱۹	مبلغان مسیحی در استرالیا
۳۲۱	کرنلیوس ژانسن
۳۲۶	وضع فرهنگی کشور فرانسه در قرن چهاردهم
۳۳۰	I - وضع جامعه و دربار لوئی چهاردهم
۳۳۲	شخص شریف کیست؟
۳۳۴	لوئی چهاردهم و سبک «کلاسیک» در ادبیات فرانسه
۳۳۵	هنرهای زیبا
۳۳۷	افتخارات به دست آمده به لحاظ نظامی
۳۳۹	II - تحول اندیشه‌های اخلاقی و آرمان ادبی
۳۳۹	الف: اندیشه‌های اخلاقی
۳۳۹	هیجان و عقل
۳۴۱	روشن‌بینی بدون یاس و ناامیدی
۳۴۲	بدبینی افراد پیرو فرقه «یانسنیسم»
۳۴۳	حرکت به سوی قرن هجدهم
۳۴۴	ب: آرمان ادبی
۳۴۵	سبک کلاسیک تام
۳۴۶	گرایشهای جدید
۳۴۹	علوم جدید و خوف و رجا در تفکر بلز پاسکال

۳۵۳	زندگینامه.....
۳۶۱	پاسکال با توجه به زندگینامه او.....
۳۶۴	آثار ریاضی و فیزیکی پاسکال.....
۳۶۶	مسئله دفاعیه.....
۳۷۱	معنای دفاعیه پاسکال.....
۳۷۲	نامه‌های شهرستانی.....
۳۷۳	مسئله فیض خداوندی.....
۳۷۷	پاسکال در ایران.....
۳۸۰	رونق کار ماساخانه‌ها و نمایشنامه‌نویسها در پاریس قرن هفدهم میلادی.....
۳۸۵	نظر کلی در باره نمایشخانه‌ها.....
۳۸۶	شرایط زندگی اهل نمایش.....
۳۹۰	پییر کرنی.....
۳۹۴	کرنی و دکارت.....
۳۹۵	ژان مولیر.....
۳۹۷	اولین موفقیت‌ها.....
۳۹۷	نمایشنامه دختران خودنما و پرادعای سخاوت.....
۳۹۸	نمایش با گرایش فاجعه‌آمیز و خنده‌آور.....
۳۹۹	مبارزه بر علیه توطئه.....
۴۰۰	۱- تارتوف یا تزویر.....
۴۰۰	۲- دون ژوان و مردم‌گریز.....
۴۰۰	از مردم‌گریز تا تارتوف دوم.....
۴۰۱	سالهای پایانی عمر.....
۴۰۲	گرایش فلسفی مولیر.....
۴۰۴	نمایشنامه تازه به دوران رسیده مولیر و استاد فلسفه.....
۴۱۰	مولیر در ایران.....
۴۱۳	ژان راسین استاد نمایشنامه‌های فاجعه‌برانگیز.....
۴۱۵	زندگینامه و آثار راسین.....
۴۲۰	کودکی ژان راسین.....
۴۲۱	در صومعه پور روابال.....
۴۲۳	ژان راسین، نوآموز پور روابال (از سال ۱۶۴۶ تا ۱۶۵۵).....
۴۲۷	اولین ادعاهای ادبی.....

فهرست مطالب ۹

۴۲۹.....	راسین و مولیر
۴۳۱.....	اختلاف بر سر امور تخیلی
۴۳۳.....	مرد درباری
۴۳۵.....	آندروماک راسین
۴۳۷.....	پرده اول
۴۳۸.....	پرده دوم
۴۳۸.....	پرده سوم
۴۳۸.....	پرده چهارم
۴۳۹.....	پرده پنجم
۴۴۱.....	فدر
۴۴۳.....	بازنمایی و امر مترون با سیت
۴۴۴.....	تطهیر و تزکیه نفس
۴۴۵.....	عظمت و نزاکت
۴۴۵.....	سرنوشت و تقدیر
۴۴۷.....	گناه و عوامل بینظمی
۴۴۷.....	«ارس» و «آنته روس»
۴۴۹.....	شر و کلمات. گناه مشترک
۴۵۱.....	شعرای فاجعه‌نویس و تصور «سرنوشت» در آثار آن
۴۵۴.....	اسطوره اودیپ
۴۵۶.....	تقدیر و علیت
۴۶۰.....	آگاممنون
۴۶۱.....	کوافورها
۴۶۲.....	اومنیدها
۴۶۵.....	مختصری درباره رواقیون یونانی و رومی
	وجوه تفارق گرایش و سلايق کرنی و راسین و تحول ادبیات در کشور فرانسه در قرن
۴۷۳.....	هفدهم میلادی
۴۷۴.....	اختلاف عمده در نظرگاه‌های کرنی و راسین
۴۸۰.....	نیکلا بوالو
۴۸۱.....	اندکی در زندگینامه بوالو
۴۸۲.....	بلوغ ادبی بوالو
۴۸۳.....	سمت و اشتغال رسمی بوالو

۴۸۳	آخرین موضع گیری های نظری بوالو
۴۸۴	الف: بر علیه متجددان
۴۸۴	ب: بر علیه یسوعیان
۴۸۴	بوالو چگونه فردی بوده است؟
۴۸۶	موضع جزمی
۴۸۷	سهم بوالو در عصر خود
۴۸۸	منتقد
۴۸۹	طنزنویسی های بوالو
۴۸۹	مکتوبات
۴۸۹	نظریه هنر «کلاسیک»
۴۹۰	منابع اصلی این اثر
۴۹۱	هنر شعری
۴۹۳	بوالو و دکارت
۴۹۶	قرن هجدهم، عصر روشنگری و زورالفکری
۵۰۵	ولتر، شاعر، مورخ و فیلسوف، ب
۵۰۵	مختصری درباره زندگینامه ولتر
۵۰۷	آثار ولتر
۵۰۷	افکار ولتر
۵۰۸	حکایات فلسفی
۵۰۹	تلخیص حکایت ساده دل
۵۱۳	ولتر در ایران
۵۱۸	ادبیات عصر جدید بر حسب پدیدارشناسی روح هگل
۵۲۰	پدیدارشناسی روح
۵۲۳	عقل مشاهده کننده و عقل موضع گیرنده
۵۲۸	۱- لذت و ضرورت
۵۳۰	۲- قانون دل
۵۳۰	الف: رنجهای ورتر جوان
۵۳۳	ب: راهزنان
۵۳۸	۳- جوانمرد با فضیلت: «مصلح جهانی»
۵۴۰	مختصری درباره حکایت دون کیشوت سروانتس
۵۴۶	هنر و شعر از نظرگاه هگل

۵۵۶	اسامی شعرای ایرانی در آثار هگل
۵۶۴	مولانا جلال‌الدین رومی در کتاب دایرةالمعارف هگل
۵۶۷	اسامی شعرای بزرگ ایرانی در کتاب زیباشناسی هگل
۵۷۴	اندکی درباره منابع هگل
۵۷۸	یادآوری اجمالی
۵۸۳	انواع ادبی
۵۸۷	لئون تولستوی نویسنده بزرگ روسی و فیلسوف غیر دانشگاهی
۵۸۹	زندگی‌نامه لئون تولستوی
۵۹۸	افکار تولستوی
۶۰۱	خلاصه داستان جنگ و صلح تولستوی
۶۰۴	کتاب اول - قسمت اول
۶۰۵	قسمت دوم
۶۰۶	قسمت سوم
۶۰۷	کتاب دوم - قسمت اول
۶۰۸	قسمت دوم
۶۰۹	قسمت سوم
۶۱۰	قسمت چهارم
۶۱۰	قسمت پنجم
۶۱۱	کتاب سوم - قسمت اول
۶۱۲	قسمت دوم
۶۱۳	قسمت سوم
۶۱۴	قسمت چهارم
۶۱۵	کتاب چهارم - قسمت اول
۶۱۶	قسمت دوم
۶۱۶	قسمت سوم
۶۱۸	مؤخره
۶۱۹	توضیحاتی درباره داستان جنگ و صلح
۶۲۱	I: نظر آبر سورل درباره یکی از منابع تاریخی - سیاسی جنگ و صلح
۶۲۲	II - نظر فیلونکو درباره جنگ و صلح
۶۲۷	III - تولستوی و داستایفسکی

۶۳۰	 تلخیص داستان رستاخیز
۶۳۱	 درباره منشأ جریان و حوادث داستان رستاخیز
۶۳۲	 داستان رستاخیز
۶۳۹	 تولستوی، داستان نویس یا فیلسوف؟
۶۴۸	 طوماس مان، نویسنده دردمند قرن بیستم
۶۴۹	 زندگینامہ
۶۵۴	 طوماس مان و فلسفہ
۶۵۶	 آرتور شوپنہاور
۶۶۰	 مقدمہ طوماس مان بہ کتاب جہان بہ عنوان ارادہ و تصور شوپنہاور
۶۷۰	 چند نکتہ بیانی
۶۸۹	 فہرست اعلام
۷۰۱	 فہرست آثار مؤلف

مقدمه

فلسفه ارسطو در صیغ گیری و محدود کردن ذهن به احتجاجات متداول و اسکات صوری و لفظی خصم نیست، بلکه صرفاً در درجه اول یادگیری است. این یادگیری اگر هم مانند نظریه مُثُل افلاطون نوعی یادآوری نباشد، باز در هر صورت ذهن انسان را به نحو مستمر به سمت جستجو و بررسی عوالمی سوق می‌دهد تا در تعیین ارزش‌های شناخت و کم و کیف آنچه از تجارب خارجی و تأملات درونی حاصل می‌شود، کاربرد مؤثری داشته باشند. در هر صورت هر فلسفه‌ای - عیناً مانند هر علم و دانش دیگر - اگر به نحوی ادعای نوآوری هم داشته باشد - باز به هیچ وجه بی‌ارز از گذشته و تاریخ خود نیست. باید دستاوردهای گذشتگان را بشناسیم تا در اعتبار دادن به حقایقی که به تصور خود، آنها را کشف می‌کنیم، دچار ساده‌لوحی و اشتباه نشویم. در جلسه‌ای که من در یکی از کلاس‌های گذشته خود را با بازیابی و ارزیابی نکنیم، اسیر وهمیات شده و در نهایت بازتاب‌های انفعالی خود را با حقایق خلط خواهیم کرد و عملاً از توجه به «می‌دانم؟»ها محروم خواهیم ماند. امکان دارد همچنین به سبب «می‌دانم!... می‌دانم!»های رایج به قضا از هر نوع پژوهش معتبر دور بمانیم، بلکه از آنجا که دیگر ضوابط واقعی در اختیار نخواهیم داشت، گرفتار خودپسندی و خودبزرگ‌بینی‌های غیر موجه بشویم. نتیجه این نوع سهل انگاریها، همان مصادره به مطلوب‌های نادرست است که از خطرناک‌ترین نمونه‌های جهل مرکب محسوب می‌شوند. فراموش نکنیم که در تاریخ فلسفه شخصی مثل سقراط جان خود را به سبب همین تقابل با مسائل شناختی و جهل مرکب دیگران از دست داده است.

با این چند نکته تکراری که در ابتدای این مقدمه می‌آوریم، یک بار دیگر برای ما مسلم می‌شود که فلسفه خواه‌ناخواه صرفاً به آن معنایی است که از ریشه کلمه یونانی آن استنباط می‌شود، یعنی «حب حکمت». این «حب» در واقع موهبتی است که به سهولت به دست نمی‌آید و حفظ اصالت و صداقتی که در این راستا لازم است، نصیب هر کس یا ناکسی نمی‌شود؛ بی‌خود نیست کسانی که در این راه خطیر گام برداشته‌اند، انگشت شمارند. حتی اگر بعضی از آنها بسیار طولانی عمر کرده باشند، مثل افلاطون که با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو بوده، به زندان افتاده و به بردگی کشانده شده است.

با این حال فلاسفه را نباید قهرمان تصور کرد. قهرمان شدن ممکن است نتیجه تصادف باشد و در آن عملاً شرط لازم و کافی برای یادگیری دیده نشود. در حالی که فیلسوف صرفاً انشراح است و مدام در پی یادگیری است، حتی اگر منظور، شخصی مثل ارسطو باشد که در تاریخ پایه، نام «معلم اول» نصیب او شده است. اگر ارسطو را اولین معلم می‌خوانیم، برای این است که او تا آخر عمر همان دانشجو به معنای واقعی کلمه باقی مانده است. فراموش نکنیم که او از شاگرد خود اسکندر خواسته بوده است که در سفرهای دور و دراز خود، نمونه‌هایی از عیال و چیزهای دیگر جمع‌آوری کند و برای او بفرستد تا بر مطالعات خود بیافزاید.

از این لحاظ شاید بتوان گفت، با اینکه یادگیری نزد فیلسوف کاملاً مقید و مشروط بر کیفیت آن است، ولی در عین حال جنبه کمی آن را نیز نمی‌توان فراموش کرد، زیرا به هر ترتیب فلسفه آن نوع علم کلی است که خواه‌ناخواه موضوعات گسترده‌ای را نیز همچنین متعلق شناخت خود قرار می‌دهد و در روشهای آنها دقت قابل ملاحظه‌ای عبت نیست که امروزه در تعلیمات کلی دانشگاهها درسهای فلسفی می‌دارند و حتی گاهی برای ارزیابی سطح علمی و فرهنگی آن دانشگاهها، محتوا و نحوه اجرای همین درسها را بررسی می‌نمایند. فلسفه کوشش دارد عمق علمی این رشته‌ها را دریابد و به هر ترتیب از ادراکات ابتدائی و آنچه معقولات اولیه نامیده می‌شود، به معقولات ثانویه تأمل برانگیز برسد و آگاهی‌ها را بر اساس خودآگاهی بنیادی خود بسنجد. اگر این امکان از تعلیمات عالیه یک کشور مضایقه و سلب شود، آنچه باقی می‌ماند از حد نوعی مدرک‌گرایی

عجولانه تجاوز نمی‌کند و آن مدارک نیز نه فقط فاقد اعتبار نظری خواهند بود، بلکه حتی به لحاظ کاربردی بسیار مشکوک تلقی خواهند شد. از این لحاظ در قضاوت‌های خود احتیاط را نباید از دست بدهیم.

نگارنده امیدوار است که خوانندگان توجه داشته باشند که او انتظار ندارد درباره فلسفه همگان با او موافق و متحدالقول باشند، خاصه که امروزه چه بسا آنچه تحت این عنوان نزد ما رایج شده بیشتر میدانی است برای تاخت و تاز اصطلاحات نامأنوس خارجی. متأسفانه بعضی از افراد صرفاً برای خودنمایی از آنها استفاده می‌کنند و بدون اینکه معانی و دایره معنای آنها را بدانند به جا و بی جا به آنها اشاره دارند. در هر صورت پنهان نمی‌توان کرد که تعلیمات فاسفی - خاصه درباره فلسفه‌های غرب - از آلودگی‌های خاص مصون نمانده و درباره آنها آشنایی، شناسی و بازنگری‌های همه‌جانبه لازم گردیده است.

نگارنده اگر کتاب حاضر را به مسائل فلسفه و ادبیات اختصاص داده، در درجه اول برای القای همین تصور است که کلاً جلسه ارزش خود را بیشتر در تحقیقات میان‌رشته‌ای نمایان می‌سازد. کتاب، در واقع مجرد معرفی از جستارهای آزاد در زمینه‌های بسیار مختلف و متنوع در موضوع‌های فلسفه و ادبیات است. به گونه‌ای که هر یک از آنها را بتوان به طور مستقل و بر حسب نیاز و علاقه خود، مورد مطالعه قرار داد. به هر ترتیب هدف اصلی نگارنده به هیچ‌وجه صرفاً دفاع از لفظ فلسفه نیست، خاد به که افرادی هستند که فلسفه را با سفسطه خلط می‌نمایند و معنای اصلی آن را نمی‌دانند. سفسطه کلمه دیگری چون «حکمت» نیز، آن مفهوم اصلی را که در این نوشته‌ها مورد نظر است، نمی‌پسندد و خواننده را با خطرات و مشکلات اضافی دیگر روبه‌رو می‌سازد. امید است در این بحث‌ها همیشه حسن نیت حاکم باشد، چه بدون آن سوءتفاهم را نمی‌توان به سهولت رفع کرد. فیلسوف برای اینکه از سطحی‌اندیشی برکنار بماند و با آن به مقابله بپردازد، لازم نیست الزاماً شکاک و یا جزمی‌مسلک باقی بماند، بلکه می‌تواند از آن دو به عنوان مراحل روش تحقیقی واحد، استفاده کند، به شرطی که هر بار جایگاه اصلی آنها را به درستی تشخیص دهد.